

Els pous de glaç i de neu a Catalunya

Antoni Pladevall i Font

La indústria del glaç natural i de la neu glaçada s'ha convertit des de fa uns quants anys en un tema d'estudi i d'interès especial. Ho confirma la llarga i, sens dubte, incompleta bibliografia que acompanya aquest treball. Ens posa de manifest que els antics pous i el negoci del glaç i de la neu glaçada es poden estudiar o analitzar des de diferents punts de vista, com pot ésser el cas d'una antiga i desapareguda economia rural, com un vell ofici o tècnica i també des del punt de vista d'uns elements arquitectònics notables, que formen part del camp d'estudi, cada vegada més potenciat, de l'arquitectura industrial.

Inicialment foren els excursionistes els primers que es van fixar en els pous abandonats pels racons de les rieres i de les muntanyes; ben aviat els historiadors i economistes es van interessar per aquesta antiga activitat industrial i més recentment han estat els tècnics, enginyers i arquitectes, els qui s'han preocupat per l'estudi d'aquestes velles estructures o construccions, com a testimonis materials d'una vella indústria.

Part de l'arqueologia industrial

Així, els vells pous han passat a formar part del patrimoni que s'inclou en el mot genèric i no gaire definidor d'arqueologia industrial (1).

El mateix fenomen que observem a casa nostra, pot observar-se també als països del nostre entorn i d'Europa en general (2). En aquest aspecte

Catalunya i també el País Valencià hi aporten un notable conjunt d'estudis antics i recents dedicats al tema. Entre els estudis o les relacions més antigues anteriors a la Guerra Civil del 1936-1939, n'hi ha alguns que mereixen ésser recordats (3), però és sobretot a partir de la dècada dels seixanta quan reprenen els estudis sobre aquest tema (4), i en els deu o quinze anys últims, quan aquests han proliferat d'una manera notable (5).

Els estudis impresos d'aquesta activitat no tenen gaire antiguitat, perquè fins als volts del 1920 era una tasca o un negoci encara vigent, bé que en decadència, i per tant no despertava gaire interès o curiositat. Sobre el tema escrivia F. Carreras i Candi (ob. cit. pàg. 510, nota 91): «Ab tot y que lo glas artificial va guanyant terreno cada dia al glas natural, sembla que aquest se obté ab més economia que aquell, ademés té més durada y indubtablement procedeix d'aigües pures. Però lo glas natural paga drets molts crescuts al entrar en Barcelona. De totes maneres, sembla que lo consum de glas ha disminuït en los nostres temps».

Carreras i Candi escrivia això entorn del 1912, moment en el qual s'anava introduint arreu l'electricitat. En realitat, el final d'aquesta activitat cal situar-lo al voltant de l'any 1920 sense perjudici que es conservés glaç natural en alguns pous fins al 1930 i que se'n tornés a guardar cap al 1940; era per raons de manca de provisió de glaç artificial, com sabem que es féu al pou de Can Carabrut de Sant Quirze Safaja.

Una lleugera anàlisi de la bibliografia aquí aplegada posa en evidència que a desgrat del que s'ha dit sobre aquest tema, resta encara molt a dir. Hom descobreix peculiaritats en l'afer del glaç i de la neu naturals no solament a cada país sinó a les diferents regions o contrades d'un mateix país, bé siguin aquests pous de glaç o de neu i fins a causa de les especials condicions climatològiques

de cada país o cada latitud; així ens apareix molt diferent el sistema de pous i de treball en les contrades muntanyenques de València i Castelló, de les poues o congestes del Montseny, dels pous de Castellterçol i d'alguns altres pobles de la rodalia, com Sant Quirze Safaja, Moià, etc. o de pous d'indrets més freds dels Pre-pirineus (6).

L'existència de pous a indrets molt

evident, ja que permetrà fer estudis sobre la tècnica emprada en la construcció dels pous, com per exemple l'estudi dels dos pous veïns del Bages, situats a prop de la riera de Castellnou, al veïnatge del mas de la Franquesa de Moià; d'aquests, el «pou vell» és rectangular i cobert amb arcs diafragmàtics i l'altre, el «pou nou» és circular i cobert amb cúpula o volta de casquet esfèric (7). D'una manera especial també permetrà

Hi ha nombrosos pous a Castellterçol, alguns perfectament conservats.

propers a la costa, com els del Montnegre i el Camp de Tarragona, han fet suposar a alguns autors que abans feia més fred, cosa no pas ben comprovada científicament.

Pereservar-los

No és pas possible en el curt espai d'aquest article fer una anàlisi o síntesi del que s'ha dit o escrit sobre el tema, i per això ens acontentarem a fer ressaltar només la importància que té elaborar un inventari complet dels pous conservats encara totalment o parcialment. La utilitat d'aquest recull, iniciat ja fa més de quatre anys a la Secció d'Inventari del Servei del Patrimoni Arquitectònic de Catalunya (Palau Moja, carrer de la Portaferriça, 1, de Barcelona), és

conservar els que siguin susceptibles de fer-ho i potser els preservi de la seva destrucció.

Hem vist, només al Moianès, un pou aprofitat per a abocar-hi i cremar-hi escombraries i un altre ple d'immunitats convertit en un canyet (lloc on es llencen animals morts).

Es té notícia de l'existència d'un pou a Sant Llorenç de Morunys, del Solsonès, l'any 1303, però aquesta notícia es destaca arreu com a excepcional. És probable que els monestirs o algunes altres institucions notables tinguessin pous durant l'edat mitjana, però de la majoria d'aquests pous i del seu funcionament, no se'n tenen notícies fins ben avançat el segle XVI, en

canvi, aquestes notícies sovintegen a partir del segle següent (8).

Molts pous a Castellterçol

A la vila de Castellterçol, antigament un notable centre de producció artesanal de teixits, els seus nombrosos pous, alguns perfectament conservats, acostumaven a ésser explotats per arrendataris o majoristes, però els particulars n'eren els propietaris. La construcció d'aquests pous, segons les notícies conservades, es produeix des del segle XVII fins al començament del segle XVIII. Els pous de Castellterçol i del Moianès en general (ara repartits entre les comarques del Vallès Oriental i del Bages) són pous de glaç i per això es construïen a prop de rieres o de fonts que tenien les seves basses on s'entollava l'aigua per facilitar-ne el congelament. Tanmateix, en anys de fortes nevades es feien també daus o lloses de neu compactada que s'empouaven entre capes de bolla.

El glaç era més apreciat que la neu glaçada ja que durava més, i per tant la comercialització resultava més rendible; les pèrdues per líquefacció que es produïen en les operacions d'extracció del pou i de trasllat s'avaluaven entre un 15% i un 25% pel que fa al glaç i entre un 25% i un 30% pel que fa a la neu glaçada.

En l'aspecte tècnic o arquitectònic, molt sovint no hi ha cap diferència notable entre les estructures de pous per a glaç o per a neu. Això es pot veure comparant pous de glaç com els del Bages, el Vallès Oriental i Osona, amb pous només de neu, com poden ésser el del mas Sobirà, el de les Guilleries i el del municipi d'Osor, construït al cim d'una carena i lluny de qualsevol bassa o corrent d'aigua. En canvi, la majoria de pous de neu, sobretot del sector del Montseny, són molt pobres arquitectònicament i alguns no tenien pràcticament cap part feta d'obra. Els pous de neu, en alguns casos anomenats poues, acostumen a no

tenir volta o coberta i a vegades són, pràcticament, clots oberts en un pendent o en un costat de la muntanya (9).

Sobre els pous, poues o congestes del Montseny és molt útil i modèlic el treball fet per Joan López, detallat a la nota 6, on estudia i identifica 77 pous de neu a la muntanya i uns quants de glaç, vers el sector d'Aiguafreda. Per l'estudi documental que fa, basat sobretot en la documentació del mas Cervera, del veïnat de Vila-seca del poble de Montseny, veiem com era molt viu en segles passats el nom de congesta per indicar uns simples clots, situats a sotavent de les carenes, a depressions on naturalment, ja s'acumulava la neu. L'únic treball de l'home consistia a excavar un clot un xic més ample, amuntegar-hi neu piconada i cobrir-ho tot amb branques i terra per evitar-ne la fosa, fins al seu transport als llocs de venda durant els mesos d'estiu, normalment de maig a octubre.

Privilegi de beure fresc

Beure fresc era inicialment un privilegi de la gent rica, dels monestirs i dels ciutadans, la qual cosa explica la presència de pous de glaç o neu al costat de grans cases, com l'esmentat del Sobirà de Santa Creu, a Osor, el pou que hi ha sota el monestir canonical de Santa Maria de Lillet o bé els que es disposaven entorn de grans ciutats i viles com Barcelona, Tarragona, Reus, Manresa, Vic, Solsona, etc.

Més endavant, sobretot a partir del segle XVII el glaç es convertí en una necessitat popular i en un negoci lucratiu, per això hi prenen part els consells de les ciutats, explotant o arrendant directament els pous, com hem vist que succeí a Manresa i a uns altres llocs, o bé regulant-los i posant-hi arbitris i condicions.

Molta documentació

L'Arxiu Històric de la Ciutat de Barce-

lona i l'Arxiu Reial de la Corona d'Aragó conserven molta documentació a partir del segle XVII sobre aquest negoci, sobretot tabes o documents d'encant o de subhasta on els arrendataris imposen les condicions i els impostos que s'han de pagar per tal de poder vendre el glaç.

Per aquests documents es veu la importància que es donava al negoci ja que va arribar a haver-hi entre 25 i 30 taules o punts oficials de venda de glaç a la ciutat de Barcelona l'any 1670. Els mesos de la contracta eren els compresos entre juny i octubre. També hi ha documentació sobre la imposició de penes als taverners de Barcelona que anaven directament a buscar el glaç al «Molí de la pólvora», situat prop del Clot, que era el lloc on tots els traginers dipositaven la seva càrrega abans que l'arrendador del negoci el fes distribuir a les botigues o punts de venda de la ciutat.

Els taverners feien això perquè el lloc es trobava fora de la jurisdicció del Consell de Cent i, per tant, fora de les tributacions o els arbitris amb què aquests carregaven el gel. En aquests documents també es constata l'aspecte de medicina, d'antipirètic per a rebaixar la febre, que tenia el glaç, puix que les ordinations de la ciutat de Barcelona fetes sobre aquest tema, manen que abans de posar-se a la venda s'havia de proveir de glaç l'Hospital de Sant Pau i de la Santa Creu de Barcelona. Algunes masies i alguns arxius públics, municipals, parroquials o notariais en general guarden documentació abundant que permet de conèixer detalls d'aquesta interessant indústria que també ha deixat una forta petjada a la nostra geografia.

Aquí només hem intentat fer una evocació genèrica per atreure l'atenció sobre aquesta interessant i desapareguda indústria rural i, a la vegada, convidar a estudiar-la i bàsicament a fer un inventari, el més complet possible, dels pous o poues existents al nostre país.

Notes

(1).- CASANELLAS, Eusebi: «Els pous de glaç» a *Butlletí d'Arqueologia Industrial i de Museus de Ciència i Tècnica*, núm. 5 (Terrassa 1990), i PERARNAU I LLORENÇ, Jaume: «La indústria del gel a Catalunya. Una activitat pre-industrial desconeixuda» a *Actes de les II Jornades d'Arqueologia Industrial de Catalunya* (Igualada 1991).

(2).- Recordem només de passada alguns d'aquests treballs com el d'ACOVITSIOTI-HAMEAU, Ada, «Les glacières de Provence» a *Archéologia*, núm. 206 (Dijon, 1985), pàg. 60-71; PERARNAU I LLORENÇ, Jaume: «Les glacières i glace naturelle en Europe- Une Technologie preindustrielle disparue» presentada a l'Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, París, 1992; el treball de FERRARI, Nedo - OTANELLI, Andrea: «L'industria delle neve e del ghiaccio naturale nell'alta valle del Reno», a *Il Coltello di Delfo*, núm. 4 (Roma, 1987) pàg. 12-18; o els estudis de ROBBERTS, Leo: «Les glacières à glace naturelle, phénomène social et économique» a *Patrimoine Industriel* núm. 9-10 (Brussel·les, 1987) pàg. 7-16 o «Les glacières à glace naturelle de Wallonie». Liège 1989.

(3).- Com les notícies i fotografies sobre el treball del gel als pous de l'Avancó (Tagamanent) publicat a la Geografia General de Catalunya (1908-1918) dirigida per F. Carreras i Candi, volum Catalunya, pàg. 508-510; les notícies del llibret «De Barcelona a Sant Miquel del Fay», pàg. 65-66, obreta anònima editada el 1923 que té per autor el Dr. Lluís Badó i Posas, metge de Castellterçol, o les interessants notícies de GALLARDO, Antoni: «El glaç natural. Indústria rural que desapareix» a *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya-Club Alpí Català*, núm. 455 (Barcelona, 1933) pàg. 137-142 o el treball anònim «Un document interessant», al *But. A.E. de Badalona*, VII núm. 34, 1937, pàg. 1-6.

(4).- Són notables els estudis històrics de SERRA i ROSSELLÓ, Josep: «La Companyia de la neu a Sant Celoni» a *Muntanya*, núm. 82 (Barcelona, 1962), pàg. 228-237 i CAPEL SÁEZ, Horacio: «Una activitat desaparecida de las mon-

tañas mediterráneas: el comercio de la nieve», a *Revista de Geografia. Universitat de Barcelona*, núm. 1 (Barcelona, 1970).

(5).- Un dels primers treballs de l'època moderna, pels grups i colònies de pous i habitatges de gent que intervenia en aquest negoci, fa referència al País Valencià i en són autors CRUZ, Jordi i SEGURA, Josep M.: «Neveres i pous de neu. La xarxa de depòsits de neu al País Valencià», a *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 10-11 (Barcelona, 1977) pàg. 35-70; treball que Jordi CRUZ OROZCO va ampliar el 1985 i va convertir en la seva tesi de llicenciatura de 261 pàgines, sota el títol «El comercio de la nieve en Castellón y Valencia. Catálogo de neveras», presentada a la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de València; COLOSIA RODRÍGUEZ, M. Isabel i Gil, Joaquim: «Comercio y venta de la nieve en el siglo XVII» a *Hispania*, núm. 6 (Madrid, 1980), MARTINEZ, Francisco: «Una industria tradicional desaparecida» a *La Vanguardia* (Barcelona), 23-1-1983; MATAS, Josep: «Notícies sobre un antic negoci força rodó: els pous de glaç» a *Per la ruta dels dòlmens. V Marxa de l'Arboç* (La Bisbal d'Empordà, 1983), pàg. 25-40; BOLEDA I CASES, Ramon: «Els pous de gel. Arrendaments i contractes», a *Recerques Terres de Ponent*, núm. 8 (Tàrrrega, 1985) pàg. 21-27; AMIGÓ I ANGLÉS, Ramon: «Neveres pre-industrials (pous de neu) al Camp de Tarragona». Ed. Centre de Lectura de Reus. Col. Assaig núm. 22, Reus, 1987.

(6).- Com a treballs que estudien o exposen aquesta diversitat de pous, en podríem aportar una altra llarga llista, com els de NUET I BADIA, Josep: «Els pous de neu del Montseny» a *Muntanya*, núm. 650 (Barcelona 1970), pàg. 75-86; PALAU I RAFECAS, Salvador: «Restauració del pou de gel. Memòria», Ed. Ajuntament de Santa Coloma de Queralt (1979); LOZANO i FERRER, Ferran: «Els pous de glaç de l'Obach» a *Arxiu del Centre Excursionista de Terrassa*, núm. 34-35 (Terrassa 1983), pàg. 734-738; PRAT I MONTRÀS, Jaume: «Les basses de glaç i el Xup de Glaus al Moianès» a *La Tosca* núm. 394 (Moià, 1983) pàg. 10-13; BELLMUNT, Pere: «El pou de gel», programa de la Festa Major de Juneda, Juneda, 1982; COROMINAS, Ramon, i COROMINAS, Jaume: Els pous de glaç de Berga, la Pobla i Bagà», a *l'Erol*,

núm. 24 (Berga 1988) pàg. 27-30; GRAU I PUJOL, Josep M.T.: «La indústria tradicional de Montblanc i La Conca en el segle XVIII», Ed. de l'autor. Montblanc, 1989; CABALLÉ, Francesc: «Els pous de gel de Bagà» a *l'Erol*, núm. 31, (Berga, 1990), pàg. 39-41; ROURE i SABA, Pere: «Els pous de neu de Maçanet de Cabrenys» a *Muntanya* núm. 777 (Barcelona, 1991), pàg. 179-187; PLADEVALL I FONT, Antoni: «El negoci de la neu i del gel» a núm. 3 (Campins, març 1992) pàg. 4-5; LÓPEZ I CORTIJO, Joan: «Els pous de neu i de glaç del Montseny. Inventari per a una preservació» a *Monografies del Montseny*, 7 (Viladrau), Amics del Montseny 1992, pàg. 61-97; PERARNAU I LLORENS, Jaume: «Els pous de glaç a la comarca de Bages. Assaig d'interpretació i localització», Centre d'Estudis del Bages, Quaderns 5, Ajuntament de Calders, 1992.

(7).- Fitxes del Servei del Patrimoni Arquitectònic, fetes per Agnès i Guillem Sarri i Plans (setembre 1988) i Jaume PERARNAU I LLORENS: «Els pous de glaç de la comarca del Bages», 1992, pàg. 32-35.

(8).- Documentem això en el capítol que dediquem a la construcció i explotació dels pous de glaç del terme de Castellterçol, lloc on n'hi havia més d'una dotzena i on se'n conserven encara alguns dels millors exemplars del país. Vegeu la nostra «Castellterçol. Història de la vila i el seu terme», Ed. EUMO, Col. L'Entorn, núm. 20, Vic, 1991, pàg. 203-218.

(9).- En el parlar corrent encara hem sentit anomenar pous les cavitats sense coberta del Moianès i Montseny, dedicades bàsicament a empouar neu. F. Carreras i Candi (ob. cit. pàg. 510) es fa també ressò d'això en dir que els pous estaven coberts d'obra, mentre que les poues eren clots artificials «en que s'hi apilonava la neu y se tapava ab branques d'arbres». J. López (1992, pàg. 65) assimila «poua» amb «congesta», i és una excavació força barroera feta als cimals de la muntanya.